

ERZURUM EFSANELERİNDE TABULARIN ÇİĞNENMESİ VE GÖLGE ARKETİPLERİ*

BREAKING OF THE TABOOS, AND THE SHADOW ARCHETYPE IN LEGENDS OF ERZURUM

НАРУШЕНИЯ ТАБУ В ЭРЗЕРУМСКИХ ЛЕГЕНДАХ И АРХЕТИПЫ ТЕНЕЙ

Ramazan ERGÖZ**

Öz

Tabular kutsal veya dokunulmaz olarak ifade edilen güçlü sosyal bağlayıcılığı olan yasaklardır. Kutsal yasaklar olan tabuların çiğnenmesi sonucunda tabuyu çiğneyen çeşitli şekillerde cezalandırılır. Cezaların amacı ise kutsal olanı korumak ve böylece yaşamın sürekliliğine karşı herhangi bir zarar gelmeden bireyin kendisi ile birlikte yaşadığı toplumsal bütünlüğün korunması ve insan-doğa ilişkilerinin sürekliliğini sağlamaktır.

Halk bilgisi yaratmaları insanlığı açımlayan derin kodları bünyelerinde barındırır. Bu kodlar, Carl Gustav Jung'un ortaya koyduğu "arketipsel sembol"ler aracılığı ile halk bilgisi yaratmalarında açığa çıkarlar. Halk bilgisi yaratmalarında mit ve masaldan sonra gelen efsaneler de arketipsel sembollerin yansıdığı anlatılardır. Efsanelerin içerisinde önemli bir yer tutan tabuların çiğnenmesi, olayların akışına bir yön verir. Efsanelerdeki tabuları çiğneyen bazı karakterlerin özellikleri, gölge arketiplerinin somutlaşmış yansımaları olarak dikkati çeker. Gölge arketipi, insani olarak kendimize yakıştırmadığımız ve bastırılmış duygular olarak bilinçaltına atılan olumsuz özelliklerdir. Ancak gölge arketipi bu bastırılmışlığa karşın bir şekilde kendisini açığa vurmaya ister. İnsanoğlu, efsanelerde tabuları gölge arketiplerine çiğneterek, hem bu bastırılmışlığı açığa çıkartır hem de kutsal yasaklar olan tabuları, olumsuz özellikler gösteren karakterlere çiğnetmiş olur. Bu sayede efsanelerin vermek istediği temel mesaj olan ülkü değerlere sahip olmanın önemi, daha iyi ortaya konulmuş olunur. Biz bu çalışmamızda Erzurum efsanelerinde tabuların çiğnenmesini ve bu tabuları çiğneyen karakterlerin de birer gölge arketipi olarak yansımalarını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Erzurum, Gölge Arketipi, Tabu, Ceza

* Bu çalışma 9-10 Kasım 2012 tarihinde düzenlenen I. Ulusal Genç Halk Bilimciler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** ORCID: 0000-0002-4513-3574 Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rergoz@beu.edu.tr

Abstract

Taboos are strong social binding prohibitions, expressed as sacred or untouchable. Sacred bans are punished in a variety of ways that violate the taboo as a result of breaking the taboos. The purpose of the punishments is to protect the holy and thus to protect the social integrity that the individual lives with him/her and to ensure the continuity of the human-nature relations without any damage to the continuity of life.

The creation of folk knowledge contains the deep codes that explain humanity. These codes are revealed in the creation of folk knowledge by the archetypal symbols a by Carl Gustav Jung. The myths and myths after the fairy tale are the narratives of the archetypal symbols. The breaking of the taboo, which hold an important place within the legends, gives a direction to the flow of events. The features of some characters that break the taboos in the legends are noteworthy as concrete reflections of shadow archetypes. The shadow archetypal is the negative features that we do not ascribe to us as human, and the negative emotions that are kept in subconscious. The shadow archetype, however, wants to reveal itself against to this suppression. In the myths, by making the taboos be trampled under the shadow archetypes, human beings both reveal this suppression and make the taboos which are the holy prohibitions be trampled by characters who has negative features. By this means, the importance of having the ideal values, which is the main message that the legends want to give, is better put forward. In this study, we will examine the breaking of the taboos in the legends of Erzurum and the reflections of the characters that break these taboos as shadow archetypes.

Key words: Legend, Erzurum, Shadow Archetype, Taboo, Punishment

Аннотация

Табу - это строгие, священные, неприкасаемые и обязательные социальные запреты. При нарушении священных запретов нарушителей наказывают различными способами. Целью наказаний является защита святого и таким образом, поддержание социального единства, в котором человек живет рядом с табу и обеспечение непрерывности отношений между человеком и природой.

Народная мудрость включает в себя глубокие коды человечества. За этими кодами можно следить пользуясь “архетипическими символами” Карла Густава Юнга. Мифы, сказки и легенды содержат инфомацию об архетипических символах. Нарушение табу, занимающее важное место в легендах, дает направление потоку событий. Характеристики некоторых персонажей, которые нарушают табу в легендах, заслуживают внимания, как воплощенные отражения теневых архетипов. Теневые архетипы - это негативные черты, подчиняющие подсознанию и подавленным эмоциям. Однако, теневой архетип, несмотря на это подавление, всегда пытается проявить себя каким-то образом. В легендах люди нарушают табу теневых архетипов, одоляют это подавление и нарушив табу, идут против персонажей с отрицательными чертами. Таким образом, ещё лучше объясняется важность основных посланий легенд. В нижеследующей исследовании рассматриваются нарушения табу в легендах из Эрзурумской области и рассматриваются персонажи, нарушающие эти табу, как теневые архетипы.

Ключевые слова: легенда, Эрзурум, теневой архетип, табу, наказание.

Giriş

Yaratılış sonrası süreçte insanoglundun ilk varoluş mücadelesinin kodlarını içerisinde barındıran mitik anlatılar, dünyalık zaman diliminde sonlu insanın ölümsüzlük yolculuğunun dışavurumu niteliğindedir. İlk insandan bu güne halk bilgisi yaratmaları,

mitoloji ile başlayıp masallar, efsaneler, destanlar gibi türlerle devam ede gelmiştir. İnsanı ve insanlığı açımlayan bu ürünlerin değışmeyen özelliği ise sahip olduğu ortak değlerdir. Bu değler halk bilgisi yaratmalarının özü yani çekirdeğini oluşturur. Bütün değışimlere karşın değışmeyen öz yani ruhtur. Mitten, masala, masaldan efsaneye geçişte değışen tek şey şekildir. Asıl vurgulanmak istenen ortak değler bütünü, değışmeden bir sonraki türde devam eder.

Ortak değlerin varlığı bizi Jung'un "kolektif bilinçdışı" adını verdiği kavrama götürür. Kolektif bilinçdışı da arketiplerin oluşturduğu yapısal öğelerdir (Jung, 1997: 30) Arketipler, nesilden nesile genetik olarak kodlanarak taşınır. Her yeni doğan çocuk, bu kod birikimi ile birlikte doğar. Bu birikim ile dünyaya gelen her birey "ruhsal gelişim evrelerini de sağlayacak ruhsal yapıya, yani ortak bilinçdışına sahiptir" (Gökəri 1979: 11) Arketipler, bilinçdışına ait oldukları için somut bir şekilde onları görmek mümkün değildir. Ancak arketipsel semboller aracılığı ile bilincin aydınlık düzeyinde kendilerini açığa vururlar. Mitoslar ve edebi ürünler arketipsel semboller aracılığı ile arketipin somutlaşma imkânı bulduğu yerlerdir. "Mitos ve edebiyatta beliren arketipsel öykülerin başkişisini 'ego-hero' dediğimiz 'benliğin simgesi olan kahraman'; diğer oyuncularını da çeşitli kılıklarda ortaya çıkan arketipler oluşturur. Arketipler mitosların ve öykülerin tanrısında, cadısında ve perisinde ifade bulur. 'Gölge', 'anima', 'animus' ve daha nice arketipleri; gerçekçi denilen yapıtlarda 'insan kişiler' içine gizlenmiş olarak buluruz." (Gökəri, 1979: 18) Bu 'insan kişiler'in çözümlenmesi metnin örtük yapısında saklı olan mesajların gün yüzüne çıkmasını sağlar.

Arketiplerin belirlediği bu sembolleri efsanelerde de bulmak mümkündür. Efsanelerdeki tabular bu aşamada derin kültürel kodları barındırmaları ve ortak yapısal öğeler içermesi bakımından önemlidir.

Tabular kutsal veya dokunulmaz olarak ifade edilen güçlü sosyal bağlayıcılığı olan yasaklardır. "Tabular çok ama çok eski yasaklar olup, ilkel insanlardan oluşan bir kuşağın sırtına dışarıdan yüklenmiş, bir başka deyişle bir önceki kuşak tarafından zorla benimsetilmiştir. Söz konusu yasaklar, bireylerde gereklerinin yapılmasına yönelik olarak güçlü bir eğilimin hissedildiği eylemleri kapsamaktadır. Zamanla yasaklar, belli başka bir şeyi gerektirmeksizin ana baba ve toplum otoritesinin aracılığıyla geleneksel yoldan kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir." (Freud, 2012: 55) Kutsal yasaklar olan tabuların çiğnenmesi sonucunda tabuyu çiğneyen çeşitli şekillerde cezalandırılır. Cezanın biçimi ise kutsalın önem derecesine bağlı olarak değışir. Bir şey ne kadar kutsal ise cezası da o kadar ağır olmaktadır. Cezaların amacı ise kutsal olanı korumayı ve böylece yaşamın sürekliliğine karşı herhangi bir zarar gelmeden bireyden topluma uzanan kurallar bütününe değışmez bir şekilde sürdürmektir. Toplumsal birlikteliğin yaşanılabılır ve sürdürülebilir kılınması noktasında toplumlar kendine özgü yaptırım kuralları ile birlikte hayatı idame ettirmeye çalışır. Toplumsal birlikteliğin en küçük yapı taşı bireydir ve her bireyin topluluğun birlik ve beraberliğinin bozulmaması için kontrol altında tutulması gerekir. Bu aşamada her toplumun kendine özgü yaptırım kuralları ortaya çıkar.

İnsan, çevresini anlamlandırarak kendisine bir dünya kurar. "Nasıl var olduğunu ve karşısına çıkan engelleri, azametli yaratıkları; akıl sır erdiremediği tabii olayları ve coğrafi şekilleri, doğum-ölüm ve ötesini, ruhun fonksiyonunu düşünen ve bunu kendi muhayyilesinde canlandırmaya çalışan, anlam vermeye çalışan insan kendine has bir takım çözümler üretir; heyecan, hayal ve duygularını maddileştirir" (Altunkaynak, 1999: 7) Maddileşen unsurları hayatının önemli bir parçası haline getirir. Kurulu olan bu dünya düzeninin yıkılmaması için de tabuları devreye sokar. Tabuların çiğnenmesi ise kurulu olan dünya düzeninin bozulması anlamına gelir. Kurulu bir dünya düzeninin bozulması neticesinde kaos ortaya çıkar. Kaosu doğuranlar ise her daim olumsuz özelliklere sahip

kişilerdir. Yaşam alanı içerisinde kozmosun bütünlüğüne bağlı yaşayan her canlı, bu bütünlüğü bozan ve sınırları ihlal eden olmak istemez. Böyle bir davranış insanın bilinçaltına atıp kendisine yakıştıramayacağı bir olay olur. Ancak tüm bunlara karşın efsanelerde tabuların bir şekilde çiğnendiğini ve ortaya kaosu çıkarttığını görmekteyiz. Bu noktada kaosu ortaya çıkartanlar için gölge arketipi dememiz yerinde olacaktır. Çünkü gölge arketipinin değişmez ortak davranış kodları vardır. Bu kodlar açıldığında arketipsel sembollerin ortak değerlerin kalıcılığını nasıl sağladığı daha da iyi anlaşılacaktır.

Gölge arketiplerini; “Prensiplerimize aykırı olduğu için, ahlaksal, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmek istemediğimiz ve farkında olmadan bastırdığımız nitelikler oluşturur.” (Gökeri, 1979: 18) “Gölge, bireysel bilinçdışıdır. Toplumsal standartlara ve bizim ideal kişiliğimize uymayan tüm vahşi istekler ve duygulardır. Utanç duyduğumuz ve kendi hakkımızda bilmek istemediğimiz her şeydir.” (Fordham, 2001: 63) Nitekim efsanelerdeki tabuları çiğneyen kişilerin eylemlerinin, olumsuzladığımız ve kendimize yakıştırmayıp başkalarına yansıttığımız, yalan söylemek, cimrilik ve kötü söz konuşma gibi davranışlar olması da dikkat çekicidir. “Nitekim insan, kendi içindeki karşıtlıkların bilişsel olduğu kadar dış dokunuş ile -işsel olmaktan öte dışarının teması- farkına varmalı; birleşme yolunda tüm insanlarda bulunan karşıt değerler ile yüzleşmelidir. ‘Kin, gıybet, nefret, öfke, hırs, açgözlülük, sabırsızlık’ gibi kavramsal değerler üzerinden aklın önderliğinde düşünme; birleşme yolunda “ben” merkezli -işsel olduğu kadar dışsal anlamda da- özümseme yolunda bir çatışma önerisi her insana yapılan ontik bir uyarıdır.” (Şayhan, 2018: 72) Bu uyarılar toplumun her bireyinin farkına varması ve biliş düzeyinde algılanması istenen kavramlardır. Toplumsal bütünlüğün tesisi aşamasında toplum ülkü ve karşıt değerlerin kişiler düzlemindeki temsilcilerini bir potada eritmek zorundadır. Ancak bu sayede bireylerdeki zıtlıklar kaosu değil, toplumsal bütünlüğün gücü olur. Nitekim insan, yeryüzüne öz varlığın bütüncül getirileri ile gelmiştir ve birleşme yolunda ilkin -kendisinden yola çıkarak- ötekileştirilen varlık alanı (gölgeler) ile işsel olarak keskin bir çatışma merkezli bütünleşme sağlamalıdır.” (Şayhan, 2018: 72) Başlangıçta çatışma ile başlayan bu bütünleşme süreci bireyin gölgede kalmış eksik yanını tanınmasını ve kendilik değerlerine ulaşmasını sağlar. Halk bilgisi yaratmaları içerisinde örneğin; masal ve destanda kahramanlar tabuyu kırdıklarında birer kahraman olarak ortaya çıkarlar ve kahraman olma süreçlerinde gölgeleri ile yüzleşmek zorundadırlar. Efsanede ise tabuyu kıran kahraman olmaktan ziyade, cezaya uğrayan kişi olur. Bu nedenle insanoğlu, tabuları kıran kişileri birer olumsuzlama tutumu içerisinde. İçerimizdeki yasakları çiğneme isteği, efsanelerde olumsuz davranışlar gösteren gölge arketipleri aracılığıyla yansıtılır. Efsanelerde gölge ile çatışma merkezli bir bütünleşmenin olmadığı görülür. Bunun yerine gölge arketipleri üzerinden verilen mesajlar ile toplumsal bütünleşme sağlanmaya çalışılır.

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabuları; verilen sözden dönme, baba sözünün dinlenilmemesi, örf ve adetlerin ihlali, nimete saygısızlık, varlık alanının ihlali, din büyükleri etrafında şekillenen tabuların çiğnenmesi şeklinde sayabiliriz. Çiğnenen tabular ve tabuları çiğneyen karakterleri de birer gölge arketipi bağlamında açıklanması, efsanelerin ortak değerler bütünü içerisindeki yerini görme bakımından dikkat çekici olacaktır.

1. Verilen Sözden Dönme

1.1. Ejderha-5

Erzurum iline bağlı Karayazı ilçesinde bulunan Aras Nehri kenarında Taşkesen yöresi vardır. Burayla ilgili çeşitli efsaneler anlatılır. Bunlardan birisinde ise yöre halkının başlarındaki ejderha felaketinden kurtulmak için kurban kesmesi gerektiği bir ninenin rüyasına giren pir tarafından söylenir. Sabah olur herkes kurban kesmek için hazırlanırken

ejderhanın geldiğini gören bir kadın koynunda bulduğu irice bir biti kurban kesme niyetine öldürmüş. Bu durum da Allah katında hoş karşılanmamış. Yöre halkı tümüyle taş kesilmiş. (Seyidoğlu, 2005: 258–259)

Kutsal olanın insanları koruması neticesinde ona kurbanlar sunmak arkaik insandan günümüze kadar gelen bir ritüeldir. Kesilen kurbanın ise kurban sunulana layık bir şey olması gerekir. Ejderha efsanesinde halkın başlarındaki ejderha sıkıntısından kurtulabilmelerinin yolunu, bir ninenin rüyasına giren pir söyler. Pir, köylülere kurban keserek başlarındaki bu sıkıntıdan kurtulabileceklerini belirtir. Ancak kadınlardan birisinin insanlar için bir değeri olmayan biti kurban etmesi Allah tarafından hoş karşılanmaz. Bu nedenle tüm yöre halkı taş kesilir.

Benzer bir efsaneye Çat ilçesinde anlatılan bir efsanede de rastlamak mümkündür. Bu efsanede; sürülerini otlatan çoban bir ejder görür ve onu taş etmesi için Allah'a yalvarır. Eğer isteği yerine gelirse ona yedi kurban adayacağına dair söz verir. Çobanın duası kabul olur ve ejder taş kesilir. Ancak çoban verdiği sözü tutmaz ve adağı olan yedi kurbanı kesmez. Bunun yerine bir gün saçları arasından yakaladığı yedi biti öldürerek onları adağının yerine kabul eder. Çobanın bu hareketi ilahi katta hoş karşılanmaz. Bunun üzerine Allah, çobanı ve sürüsünü taş ederek cezalandırır. (Sakaoğlu, 2011: 36 -37)

Çobanın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak adına Allah'a verdiği sözü tutmayarak; sahip olduğu koyunlardan yedi tanesini değil de, saçlarının arasında bir asalak olarak yaşayan bitleri kurban niyetine öldürmesi, çobanın ve koyunların taş kesilmesine sebep olur. İnsanı yaşattığı ve rızıklandırdığına, zor durumdan kurtardığına inanılan Allah'a karşı yapılan bu saygısız tutum, cezasız kalmaz. Çobanın başına gelen bu durum kolektif bilinçaltında adağın yerine getirilmesi konusunda derin izler bırakır. Böyle bir efsaneden sonra adak sözü verenlerin adağını yerine getirmeme ihtimali azalır. Efsanede çığnenen tabu sonucu uğranılan taş kesilme cezası, taşların soyut olmaktan ziyade, somut bir halde bulunmasından dolayı, efsanenin vermek istediği mesajı gelecek nesillerin bilinçaltında güncelleyerek gün yüzüne çıkartır. Efsanelerde insanların tabuları çığnemesi sonucunda uğradıkları cezalardan birisi de taş kesilmedir. Taş kesilme motifinin “*dayandığı esas, tabiatta görülen ve belirli bir şekle sahip olan taş yığınlarıdır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu şekilli taşlara insanlar, en uygun hikâyeyi izafe etmişlerdir. Hatta bazen aynı taş yığını iki, bazen üç ayrı hikâyeye bağlan(ır).*” (Sakaoğlu, 1980: 81)

Efsanede tabuları çığneyen karakterlerin temel özelliği ise verdiği sözü tutmama ve cimriliktir. Vaat ettikleri kıymetli şeylerin yerine değersiz olan bir şeyi kurban ederek bu özelliklerini gösterirler. Gölge arketipleri yansıdığı karakterlerde olumsuz özellikler ile belirir. Allah'a karşı verilen bir sözü yerine getirmeyip cimrilik eden bu insanlar, tabuları çığneyen birer gölge arketipleridir. Efsanedeki karakterler cimrilik özelliği ile olumsuz bir havaya büründürülür.

Alfred Adler, İnsanı Tanıma Sanatı adlı eserinde cimrilik için; “Cimri, ilgili özelliği olsa olsa saklayıp aşırıya vardırılan bir cömertlikle kamufle edebilir; böyle bir cömertlik de lütfen verilen bir sadakadan, cömertlik jestinden yararlanarak kişisellik duygusunu başkalarının sırtından sağlamaştırıp yüceltme çabasından başka bir şey değildir” (Adler, 2010: 259) der. Yukarıdaki efsanelerde de çoban yedi tane kurban sözü ile bir nevi ne kadar cömert olduğunu göstermek ister. Ancak içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtulduktan sonra ise cimrilik özelliği ortaya çıkar. Kendisi için değerli gördüğü koyunlarını cimrilik çemberi içerisinde korur ve onları kurban etmez. Bunların yerine herhangi bir değeri olmayan bitleri kurban ederek verdiği sözü tuttuğunu düşünür. Çobanın cimriliğini kamufle etme çabası yerini cimriliğe bırakır. Böylece gölge arketipi çobanın şahsında yansıma imkânı bulur. Burada arketipin ortaya koymak istediği temel değer olan cömertliğin yüceliği, cimrilik gibi gölge arketipi olarak görülen bir özellik ile vurgulanmak istenir. Gölge arketipi

özelliği gösteren karakterler taş kesilme cezası ile cezalandırılarak, kavramlar düzeyinde cömertlik, cimrilğe üstün gelir. Böylece efsanenin gölge arketipi, cimrilik ve cömertlik üçgeninde gelişen dramatik aksiyonu sonuçlanmış olur.

1.2. Taşlaşan Köy

Taşlaşan Köy efsanesinde yine Tanrı'ya verilen bir sözün yerine getirilmeyerek tabunun çiğnendiği görülür. Efsaneye göre köylülerin koyunlarını suladıkları suyun etrafında canavar vardır. Köy kadınları bir gün suyun yanına koyunlarını sağmaya giderler. Bu sırada canavar suyu geçmeye başlar. Kadınlar korkularından Tanrı'ya yalvarır ve “Tanrım bu canavarı yok et, adına bir kurban keseceğiz” derler. Tanrı onların dualarını kabul eder. Bu duruma sevinen kadınlar durumu kocalarına anlatırlar. Ancak kocaları kurbanı nasıl keseceklerini düşünürler. Başlarındaki bitleri eşlerine verip, bitleri kurban ederler. Yalnız bir tek yoksul bir kadın kurbanını keser. Ertesi gün ise kurbanlarını kesmeyen kadınlar ve çoban taş kesilir. Sadece kurbanını kesen kadına bir şey olmaz. (Seyidoğlu, 2005: 206)

Taşlaşan Köy efsanesinde de yukarıdaki efsanelerde olduğu gibi zor bir durumda iken verilen sözün yerine getirilmediği görülür. Ancak bu efsanede farklı olan durum ise sözünü tutup kurbanını kesen kadının taş kesilmekten kurtulmasıdır. Ejderhanın korkusu ile Allah'a yalvarıp kurban kesme vaadinde bulunan kadınlar, kocalarının kendilerine verdikleri biti kurban ederek, verdikleri sözü yerine getirdiklerini ve Allah'ı bu yolla razı ettiklerini düşünürler. İçinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmalarının bir karşılığı olamayacak kadar değersiz bir şeyi kurban niyetine kesmeleri nedeniyle tek bir kişi hariç köy halkı taş kesilir. Yoksul bir kadın ise sahip olduğu en değerli şey olan kurbanını keserek taş kesilmekten kurtulur. Bu efsanede hem ceza hem de ödül vardır. Adağını yerine getirmeyenler taş kesilirken, verdiği sözü tutan hayatta kalır.

Efsanede verilmek istenen mesaj, olumlu ve olumsuz davranışlar ile belirtilir. Sözünde duran her daim güvende bulunurken, sözünde durmayan ise daima tehlikededir. Efsane verilen sözde durmanın ne kadar erdemli bir davranış olduğunu yoksul bir kadının şahsında dile getirir. Nitekim söz verme, ontik anlamda insanı geleceğe ağmak adına kuran en önemli itkilere birisidir.

Olumsuz davranış, gölge arketipi tarafından gerçekleştirilirken, olumlu davranış ise ideal bir karakter tarafından hayat bulur. Kavramlar düzeyinde erdemli olmanın önemi bu iki karakterin davranış kodlarında saklıdır. Adağını yerine getiren kadın bu davranışıyla tanrı tarafından ödüllendirilir yani taş kesilmekten kurtarılır. Burada aslında cezalandırılan gölge arketipinin kavramsal düzeyde ifadesi olan sözünde durmamaktır. Taş kesilen, gölge arketipinin somutlaşmasıyla yansıtılan sözünde durmama eylemidir. İnsanoğlu, tanrı gibi yüce bir değere karşı sözünü tutmama eylemini cimri bir karaktere yükleyerek, bu yaşağı hem olumsuz bir karaktere çiğnetir hem de efsanelerin erdemli davranışları nasıl yücelttiğini gösterir.

2. Baba Sözünün Dinlenilmemesi

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabulardan birisi de baba sözünün dinlenilmemesidir. Bir genç kızın babasının izni olmadan sevdiği erkekle bile olsa kaçması neticesinde hem erkek hem de kız taş kesilir.

2.1. Kız Musa Köyü

Bugün adı Kız Musa olan köyde vaktiyle veli bir zat vardır. Bu zatın kızı onun sözünü hiç dinlemez. Bir gün babasından izinsiz bir erkekle kaçır. Sabah olduğunda köyün dışında iki kişi görülür. Yanlarına vardıklarında kızın ve delikanlının taş kesildiğini görürler. (Seyidoğlu, 2005: 199–200)

Büyüklerin sözlerini dinlemek, onların nasihatlerini dikkate almak, efsanelerin insanlara aktardığı güzel davranışlardan bir kaçıdır. Yaşam tecrübesi açısından her daim önde olan bey, kağan ve baba gibi otorite sahibi kişilerin sözleri bir emir hükmündedir. Bu kişilerin sözlerinin dinlenilmemesi durumunda tabu çiğnenmiş olur. Bunun neticesinde ise tabuyu çiğneyenler çeşitli cezalara uğrar. Bu efsanede babasının sözünü dinlemeyen kız, taş kesilerek cezalandırılır.

Gölge arketiplerinin efsanelerde yansıma şekillerinden bir diğeri de baba sözünü dinlemeyen evlatlardır. Yaşamın her daim kültür ve tecrübe kodlarının taşıyıcısı olan bey, kağan ve baba gibi karakterlerin sözlerini dinlemeyip tabuları çiğneyenler, içimizdeki gölge arketipinin efsanelerdeki somutlaşmış yansımaları olurlar. Bu efsanede de babasının sözünü dinlemeyip kaçan kız, bir gölge arketipi olarak aktarılır. Gölge arketipi olan karakterin davranışı, taş kesilme ile cezalandırılır. Efsanelerin vermek istediği erdemli davranış kodları, gölge arketiplerinin çiğnemiş olduğu tabular ve onların uğradığı cezalar ile aktarılır. Baba sözünden çıkma eylemi bilinçaltının derinliklerine atılan bir gölge olmaktan ziyade, efsanelerde somut bir yansıması olan ve sonuçlarının görüldüğü bir olay olarak insanın kendisiyle yüzleşme şansı bulduğu bir efsanedir. İnsan kendisiyle yani gölgesiyle yüzleşerek önüne engel olan karanlık bir engeli geçer ve hayatında daha mutlu ve huzurlu olur. Bu aşamada efsanelerdeki tabuları gölge arketiplerine çiğnetmek, insanın kendisiyle olan yüzleşmesini de sağlar.

3. Örf ve Adetlerin İhlali

3.1. Gelin Taşı–2

Gelin Taşı ile ilgili olarak anlatılan efsanede, gelin ve damadın kardeşinin birbirlerine karşı olan duygusal yakınlığının, ikisinin de taş kesilmesiyle cezalandırıldığı görülür. Efsaneye göre gelin alayı yolda gelirken, gelin ve damadın kardeşi birbirlerine baka baka köyün girişine kadar gelirler. Tam bu sırada ikisi de taş kesilirler. Köy halkı da bu utanç verici durumu kınarcasına bu taşlara tükürerek geçer. (Seyidoğlu, 2005: 262)

Örf ve adetler bir toplumu bir arada tutan güçlü kodlardır. Örf, içerisinde yaşadığı toplumu yatay boyutta bakıldığında bir arada tutarken, dikey boyutta incelendiğinde atalarla olan mitik bağı sağlar. Örflerin ihlali ise şiddetli bir şekilde cezalandırılır. Bu sayede örf kendisini korumaya alır ve yaşamaya devam eder. Mitin gizemli koruma gücü örf ve adetler sayesinde kendisine bir saygı kültürü oluşturur.

Gelin Taşı efsanesi toplumumuz tarafından hiçbir şekilde tasvip edilemeyecek bir olayı merkezine yerleştirir. Gelin, kendisi için bir kardeşten öte göremeyeceği damadın kardeşine gönül verir. Bu durum toplumun değerlerine terstir ve bir şekilde cezalandırmayı gerektirir. Bu aşamada doğaüstü bir şekilde taş kesilerek cezalandırılan gelin ve damadın kardeşinin taşa dönüşen şekilleri köyün girişinde durur. Görüldüğü üzere sembolik anlamda olumsuz bir davranış daha köye girmeden engellenir. Yaşanan olayın laneti köye bulaşmaz.

Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları* adlı eserinde bu konuya benzer bir örnek vermektedir. Kalafat'ın aktardığına göre; “*Bulgurluk köyündeki bir kutsal mekânda yapılan dinî uygulamaya göre kötü ruhların kovulması amacıyla taşlar üst üste konularak kule oluştururlar. Bu uygulama ve özel hallerde insanların sağlarına sollarına 'tu tu tu' diyerek tükürür gibi yapmaları bir usardır. Bu kültürde ura kötülük urasa ise onu def etmek için yapılan bir uygulamadır.*” (Kalafat, 2010: 172–173) Bu açıdan bakıldığında taş kesilen gelin ve damadın kardeşinin yapmış olduğu kötü davranışın bir kalıntısı olarak duran taşlara, bu kötü olayı kınarcasına halk tarafından tükürülür. Böylece olayın köy halkı tarafından tasvip edilmediği de gösterilmiş olur.

Gelin ve damadın kardeşinin örf ve adetler etrafında şekillenen tabuyu kırmaları, onları gölge arketipi olarak görmemize neden olur. Örf ve adetler gibi bir toplumu bir arada tutan değerler bütünü çığnemek, bu örf ve adetlerin ritüelleriyle büyüyen bir topluluğun aklından bile geçirmeyeceği bir davranıştır. “Bir musibet bin nasihatten iyidir” atasözünün açımlayıcısı olarak görebileceğimiz bu efsanede, örf ve adetlerin ihlallerin ne sonuçlar doğurduğunu göstermek için, çiğnenen bir tabu ve uğranan ceza görülmektedir. Verilmek istenen mesaj için de tabuları çiğneyenlerin ortaya çıkması gerekir. Bu durumda bilinçaltımızın karanlık yönü olan ve asla kendimize yakıştıramadığımız davranışları sergileyen gölge arketipleri ortaya çıkar. Gölge arketiplerinin davranışları ise karşı değerler düzleminde yansıma imkânı bulur. Efsanede birer gölge arketipi olan gelin ve damadın kardeşi, birbirlerine karşı duygusal bir yakınlık hissetmeleriyle, erdemli bir davranış sergilemezler.

4. Varlık Alanlarının İhlal Edilmesi

Ontoloji ya da varlık felsefesinin temel problemi varlıktır. Ontoloji varlığı veya varoluşu inceler. Varlığın kategorik yapısı da ontolojinin araştırma alanı içerisinde. Modern ontoloji varlığı çeşitli tabakalardan oluşan ve her katmanın kendi içinde bağımsız olduğu bir yapı olarak kabul eder. Modern ontolojinin kurucusu olan Nicolai Hartmann, varlık tabakalarını: 1. Maddi, 2. Organik, 3. Psişik, 4. Geist olmak üzere dört kısma ayırır. 1. katman inorganik tabaka ya da madde katmanıdır. 2. katmanda canlı varlıklar bulunur. Bu katman yaşam alanıdır ve bu alanda üreme, büyüme, gelişme ve beslenme görülür. Organik hayat, maddi olana bağlıdır. 3. katman bilinçli varlıkların alanıdır. Bu alanı bilincimiz ile tanırız. Psişik varlık tabakası alttaki tabakalar tarafından taşınır. 4. katman tinsel varlık alanıdır. Geist tabakasında edim alanımız tin veya ustur. İnsanın varlık alanı dört katmanlıdır. İnsan, tinsel katmanın niteliklerini de taşır. (Mengüşoğlu, 1976: 218-219) Bu varlık tabakaları tamamen birbirinden bağlantısız ve birlikten yoksun değildir. Ancak bu tabakalar arasında uyulması gereken bir ontik mesafede vardır. Bir varlık tabakasından diğer bir varlık tabakasına şartsız bir şekilde sürekli olarak geçmek mümkün değildir. (Tunalı, 2002: 38) Ontolojik olarak varlık tabakalarının arasındaki geçilmezlik ilkesinin ihlali kaosu doğurur. Anadolu efsanelerinde varlık tabakalarının geçişmezlik ilkesinin ihlali neticesinde çeşitli cezalandırmalar olduğu görülür. (Ergöz, 2014; 102) Bu cezalandırmaların amacı varlık tabakaları arasındaki sınırları koruyarak kaosu oluşmasına engel olmaktadır.

Halk bilgisi yaratmalarında canlıların kendi varlık alanlarını ihlal etmeleri ve başka varlık alanları / canlıları ile temasa geçmeleri durumunda cezalandırıldıkları görülmektedir. Örneğin efsanelerde cin, peri, al karısı gibi canlıların insanlar tarafından yakalandıkları, bir müddet insanlara hizmet ettikleri ve bir fırsatını bulup kendi varlık alanlarına döndüklerinde öldürüldükleri anlatılmaktadır. Aynı şekilde onları yakalayan insanlar da yaşamsal anlamda yitime uğramaktadırlar Evlerinin bereketi kalmamakta; yaşam alanları yok olmaktadır. Bu durum varlık alanı ihlali sonucu ortaya çıkan kaosu gözler önüne sermektedir. Bu yüzden anlatılarda varlık alanı ihlali cezasız bırakılmaz.

Gölge arketipi olarak tabuları çiğneyerek, efsanelerde yansıma imkânı bulan karakterlerin çiğnediği bir başka tabu ise varlık alanlarını ihlal etmeleridir. Varlık alanı ile her canlının yaşamsal hakkına ve varlık sınırlarına saygı duyulması gerekir. Başka canlıların varlık alanlarına müdahale ederek saygısızlık tutumu içerisinde bulunanların ne gibi durumlara yol açtığı ise efsanelerde üzerinde önemle durulan konulardan bir kaçıdır. Erzurum efsanelerinden Uğursuz Yumurta ve Hamam efsanelerinde gölge arketiplerinin yansımalarını görürüz.

4.1. Uğursuz Yumurta

Uğursuz Yumurta adlı efsane, canlılara karşı yapılan, varlık alanı ihlâlinin cezalandırıldığı bir olaya dayanır. Efsaneye göre; şimdi virane bir halde olan eski bir köyde önceden leylekler yaşar. Leylekler ilkbaharda gelir, sonbaharda tekrar göç eder. İlkbahar mevsiminde ana leyleğin iki yumurtası olur. Köyde yaşayanlardan birisi bu yumurtalardan birisini tavuk yumurtası ile değiştirir. Tüm köylü de bu durumu merak eder ve leyleği izler. Leylek aradan kısa bir süre geçtikten sonra diğer leylekler tarafından öldürülür. Daha sonrasında leylekler köye bir daha gelmez. Bu durumu gören halk da köyden göç etmeye başlar. (Seyidoğlu, 2005: 207–208)

Jean Paul Roux, leyleğin kutsal bir rolü olduğuna dikkat çeker. Roux, Türklerin de diğer milletler gibi leyleklerin hareketlerini iyiye ve kötüye yordüğünü belirtirken bir de Attila ile ilgili bir hadiseyi örnek verir: “*Aç kalmış veya korkmuş leyleklerin kuşatma altındaki şehri terk etmelerinin doğal olmasının pek önemi yoktur. Attilâ, ileride ne olacağını önceden kestirebilen leyleklerin, orduları engellemeydi şehirlilerin davranacakları gibi davrandıklarını düşünür. Ama leyleklerin kaçarken şehrin mutluluğunu götürmelerinin şehrin düşmesine neden olacağını da düşünmüştür kuşkusuz.*” (Roux, 2005: 80–81) Anlatılanlarda dikkat çekici olan husus leyleklerin giderken şehrin mutluluğunu da beraberinde götürdüğü ifadesidir. Yukarıdaki efsanede de leylekler o köyü terk ettikten sonra, köy eski görüntüsünden uzaklaşır. Herkes köyden göç eder. Köy virane bir hale dönüşür. “*Bu durum leyleklerin bolluk ve bereket olgusuyla olan doğrudan ilişkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir.*” (Ergun, 2011: 135) Tüm bunlar bir araya getirildiğinde bir kişinin yapmış olduğu hata tüm köyü etkiler. Başka canlıların yaşamlarına saygı duyulmaması neticesinde kaos ortaya çıkar. Bolluk ve bereket sembolü olan leyleğin, neslinin çoğalmasını sağlayacak olan yumurtalarına karşı yapılan eylem, canlıların yaşam haklarına karşı işlenen bir suçtur. Sınırların ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkan kaos sonucunda köy, yaşamsal anlamda her türlü kaynağını yitirir ve harap bir hale gelerek; yasakların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezaların somut bir hali olarak kalır.

Burada kaosun ortaya çıkmasına sebep olan ise leyleğin yumurtasını tavuk yumurtası ile değiştiren kişidir. Karakter burada bir gölge arketipi olarak dikkati çeker. Başka canlıların varlık alanına yapılan saygısızlık, insani olarak kabul edemeyeceğimiz bir davranıştır. Saygı gibi erdemli bir davranışın aksi bir durum olan saygısızlık, gölge arketipinin yansıması olan kişi tarafından yapılır. Mitolojik anlamda da derin göndermelere sahip olan leylek sembolüne karşı işlenen bu suç, mit tarafından cezasız bırakılmaz. Gölge arketipinin temsil ettiği saygısızlık eylemi, cezalandırılarak, saygı kavramının önemi vurgulanır. Bu efsanede kaosun ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi, gölge arketipinin yansıması olarak efsanelerde tabuları çiğneyen bir başka gölge arketipi olarak yer alır. Gölge arketipleri çiğnedikleri tabular ile olumsuz sonuçlara sebebiyet verirler.

4.2. Hamam-4

Hamam- 4 adlı efsanede başka dünyaların canlıları olan cinlerin kendilerine iyilik yaparı mükâfatlandığı ama kendileriyle alay eden bir insanı ise sırtına kambur yapıştirarak cezalandırdıklarını görürüz. (Seyidoğlu, 2005: 176)

“*Günah işlemek, insanın bir varlık değerine karşı onu aşağılayacak bir eylemde bulunması demektir.*” (Korkmaz, 2000: 262) Efsanelerde bir başka varlık değerini aşağılayan karakterler birer gölge arketipidir. Efsanede görüldüğü üzere her canlının yaşamda bir varlık alanı vardır ve bu varlık alanına saygı sadece fiziksel anlamda değil, sözlerle de olmalıdır. Bir başka canlının görünüşüyle alay etmek ve onu olduğu şekliyle kabul etmemek bir cezalandırmayı da beraberinde getirir. Başka dünyaların canlıları kendilerine saygı gösterenlere iyilik yaparken; saygı göstermeyip sözleriyle rencide edenleri de cezalandırır.

Bu efsanede cezalandırılan başka canlılarla alay eden gölge arketipinin somut yansıması olan insan kişidir. Halk bilgisi yaratmaların özü olan ülkü kavramların edinimi için efsanede, karşı değer kavramların temsilcisi olan gölge arketipi cezaya uğrar. Bu sayede ilk insandan bugüne halk bilgisi yaratmalarındaki ülkü ve karşı değerlerin kavramlar düzeyindeki çatışmasında, erdemli davranışlar her daim yüceltilir. Gölge arketipinin çiğnemiş olduğu tabudaki karşı değer ise başka canlılarının varlık alanına saygı duyulmaması ve alaycılıktır.

5. Nimete Saygısızlık

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabulardan birisi de nimete karşı yapılan saygısızlıktır. Özellikle nimet gibi son derece kutsal olarak kabul edilen bir şeye karşı sergilenen olumsuz tavır, efsanelerde cezasız kalmaz. Erzurum efsanelerinde nimet etrafında şekillenen tabuları kıran karakterlerde birer gölge arketipidir. Gölge arketipinin şahsında sergilenen olumsuz davranışları cezalandırılması, efsanelerin olumlu değerleri yüceltme kavramını bilinçaltına yerleştirir. Böylece Anadolu coğrafyasına yayılan bu efsaneler kolektif bir ruh yaratarak nimeti kutsallaştırır.

5.1. Kızıoğulları

Korucuk Köyü'nde yaşayan ve Kızıoğulları denilen zengin bir aile vardır. Bir yıl ürünler bolca olur. Ambarlar buğday ve arpa ile dolup taşar. Aileden bir dede, ürünü arabaya yerleştiremeyince buğdaya küfreder. Bunun üzerine buğdaylar eksilmeye başlar. Ertesi gün ise köyü sel basar. Kalan buğdayları da sel alıp götürür. (Seyidoğlu, 2005: 186)

Kızıoğulları yaşamsal anlamda zenginlik ve refah içindedir. Ancak bu durum onların daima böyle kalacaklarının garantisi değildir. Kızıoğulları'ndan bir kişinin ağzından çıkan yanlış bir söz, sahip olduklarının bir anda yok olmasına neden olur. Yiyecek, insanın hayatını devam ettirebilmesi için en temel maddelerdendir. Buğdaya söylenen kötü sözler, onu veren yaratıcı tarafından hoş karşılanmaz. İbret verici bir şekilde verilen nimet geri alınır. Hatta kalan buğdaylar da yağın yağmurun sele dönüşmesi sonucu alıp götürülür. Bu efsanenin Korucuk halkı üzerinde nasıl bir etki bıraktığı bilinmez ama "*Korucuk halkının inançlarına göre buğdaya ve her çeşit zahireye kutsal nesne gözü ile bakılır, bunlar için kötü söz söylenmesi günahdır, sonra uğursuzluk getirir. Aynı şekilde hayvanlar da kutsaldır. Onlara da kötü söz söylenmez, bu guruba giren hayvanlar daha ziyade evcil hayvanlardır.*" (Seyidoğlu, 2005: 186)

Kızıoğulları'ndan bir bireyin yapmış olduğu saygısızlık, temel besin kaynağının ellerinden alınması ile cezalandırılır. Bu ceza bir ders niteliğinde, insanlar için acı bir örnek olarak bu efsanede anlatılır. Gölge arketiplerinin temel özelliklerinden birisi de kötü söz konuşmaktır. Özellikle de bu sözlerin insanlar için kutsal olarak kabul edilen nimete karşı söylenmesi kabul edilebilecek bir davranış değildir. Hiçbir kimsenin yapmak istemeyeceği böyle bir davranış efsanede gölge arketipi olan karakter tarafından sergilenir. Gölge arketipinin davranışı cezasız kalmaz. Daha önce bahsettiğimiz efsanelerde olduğu gibi bu efsanede de gölge arketipi, erdemli olmayan bir davranış sergiler ve cezalandırılır.

5.2. Kaybolan Nehir

Anadolu'nun pek çok yerinde çocuğunun altını bir nimetle temizleyen anne ve bebeğinin efsanesine rastlamak mümkündür. Bu efsanelerin çoğunluğunda anne ve bebeği nimete saygısızlıktan ötürü taşın dönüştürülerek cezalandırılır. Ancak Erzurum'da anlatılan Kaybolan Nehir efsanesinde durum biraz daha farklıdır. Efsanede Ermeni bir gelinin çocuğunun altını yarı başındaki su ile değil, buğday ekmeği ile temizler. Daha sonra da bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su da günden güne azalır. (Seyidoğlu, 2005: 250)

Bu efsanede bir değil iki tane tabunun çiğnendiği görülür. Öncelikle gelin ekmek ile çocuğun altını temizleyerek ilk ihlali gerçekleştirir. Üstelik bununla da yetinmez ve ekmeği kirllettikten sonra yanı başındaki suya atar. Suların kirlenmesi ise ikinci ihlali doğurur. Bu durum karşısında doğa kendi tepkisini ortaya koyar ve su kendisini geri eker. Tek bir kişinin yapmış olduğu ihlal tüm toplumun yaşam kaynağının yok olmasına neden olur. Arındırıcı ve temizleyici özelliği ile su, evrensel nitelikte bir hayat kaynağıdır. Suların bu arındırıcılığına karşı yapılan kirltme eylemi evrensel bir öfkeyi de beraberinde getirir. Gaston Bachelard; “*şiddetli su evrensel öfkenin ilk şemalarından biridir*” (Bachelard, 2006: 197) diyerek suların bir cezalandırma aracı olduğunu dile getirir.

Suların iğnenen yasaklar karşısında tepkisi iki boyutludur. Birincisinde sular olumsuzluğun üzerine doğru giderek onu yok eder. İkincisinde ise sular kendilerini geri çekerek yaşamsal anlamda insanlara olan desteğini geri ekerler. Sonuç olarak her ikisinde de insanoğlu çiğnendiği ve ihlal ettiği sınırların cezasını çeker. Bu bağlamda “*insan, kendisini var edecek olan doğanın unsurlarına karşı bir yıkım mekanizması haline dönüşür ise kendi varoluş olgusunu yok oluşlar dizgesine çevirir.*” (şayhan, 2018: 84) Yaşamın kaynağı olan suyun, yaşamı yok eden yüzüne şahit olur. Suların cezalandırıcı rolüne Göktürk yazıtlarında da rastlarız. Yazıtlarda iyi hizmet etmeyen ve isyan edenleri sular cezalandırır. (Ögel, 1989: 322) Sulara karşı işlenen suların cezasını kişioğlu eker. Doğa kendisini yenilemeyi başarıırken ona zarar veren kişioğlu ise bu uğradığı zararı telafi edemez. Bu bağlamda efsanelerde su çevresinde oluşan yasakların sembolik anlamda insanlar için hayati önem taşıdığı görülür.

Suyun sembolik manada insan hayatı için göstergeleri vardır. İnsanın yaşamdaki var olma mücadelesine manevi bir sağaltım unsuru olarak katkı sunan sulardaki değişimler insan hayatına doğrudan etki yapar. “*(...) varoluş mücadelesinde suyun ‘akar’ ya da ‘akıntılı’ olması, devamlılığın yani canlılığın ‘kuru’, ‘bulanık’ ve ‘cılız’ olması da cansızlığın, hastalığın ve ölümün bir göstergesi sayıl(ır).*” (Korkmaz, 1998: 92) Böylesine derin göndermelere sahip olan “*Sular, evrenin materia priması olarak kabul edilen ve bütün varoluş olanaklarını içinde barındıran ‘ecza-ı evveli’ unsurlardan birisidir. Varoluşun kaynağı olması itibariyle korunması ve saygı gösterilmesi gerekmektedir. Mitik düşüncenin bu kabul, aslında insanları, varlık tabakaları arasındaki geilmezlik ilkesine saygıya davet etmektedir.*” (Korkmaz, 2000: 261) Saygı, halk bilgisi yaratmalarında değişmeyen lk değer kavramlarından birisidir. Efsanelerde de saygılı olan her davranış ödüllendirilirken, saygısızca sergilenen davranışlar ise cezalandırılır. Bu efsanede öncelikle nimete sonra da sulara karşı kirltme eylemini gerçekleştiren karakter bir gölge arketipidir. Gölge arketiplerinin somutlaşmış yansımaları olan karakterlerin davranış kodları onların neden bir gölge arketipi olduklarının cevabını içermektedir. Kaybolan Nehir efsanesinde gelin, önce kutsal olan nimeti sonra da yaşamın temel kaynaklarından birisi olan suları insani değerlerle bağdaşmayan bir şekilde kirltirir. Bu nedenle başta çevresine olmak üzere içinde bulunduğu toplumun kutsalına saygısızlıkta bulunur. Saygısızlık ise gölge arketiplerinin özelliklerinden birisidir.

6. Din Büyükleri Etrafında şekillenen Tabuların iğnemesi

6.1. Söylemez Köyleri

Erzurum’un Karayazı ilçesinin Söylemez bucağında evliya olduğu anlatılan bir türbe mevcuttur. Bu türbeyi pek çok kişi dertlerine derman bulmak amacıyla ziyaret ederler.

Söylemez Baba ile ilgili olarak ise şöyle bir efsane anlatılır: Osmanlı’da şekerin kıt olduğu zamanlarda İran şahı Osmanlı’ya şeker gönderir. şeker kervanı, Söylemez Köyü’nde durur. Veli onlara yüklerinin ne olduğunu sorar onlar da; “Ykmz tuzdur” diye

yalan söylerler. Söylemez Baba da; “Yükünüz tuz değil amma tuz olsun” der. Kervan, padişahın huzuruna varıp, çuvalları açtıklarında ise şeker yerine tuz bulurlar. (Seyidoğlu, 2005: 204-205)

Kıtlık zamanında bulunduğu için kimsenin farkına varması istenilmeyen şeker yüklü çuvalları Söylemez Baba fark eder. Kervancılara sorduğu soruya verilen yalan cevap üzerine o da ceza olarak şekeri tuz yapar. Söylemez Baba ve onun gibi şahsiyetler insanlara doğru ve güzel olan şeyleri öğreten kişilerdir. Söylemez Baba yalan söylemenin ne kadar kötü bir şey olduğunu, gösterdiği bu keramet ile herkese gösterir. Kervancılar yalan söyledikleri için cezalandırılır. Ama bu olay onların ve toplumun yaşamının düzeni için gerekli olan dürüst yaşamın teminatı olur.

Yalan söylemek insani olarak kendimize yakıştırmadığımız ve bilinçaltına attığımız davranışlardan birisidir. Bilinçaltına atılan bu davranış Söylemez Köyleri adlı efsanede tabunun çiğnenmesine sebep olan bir davranış olarak dikkati çeker. Bu davranışı sergileyen kişiler ise gölge arketiplerinin efsanelerdeki yansımalarıdır. Bu olumsuz davranışın ise kötü bir şey olduğu bir din büyüğünün verdiği ceza ile vurgulanır. Erdemli bir davranış olmayan yalan söyleme eylemi bu yolla dışlanır ve cezalandırılır.

6.2. Akdağ Köyü

“Bu köyün bulunduğu yerde eskiden bir şehir varmış. Bugün bu köyün kalıntıları bulunmaktadır. Bu şehirde büyük bir din âlimi vaazlar vermiş. Binlerce insan bu âlimi dinler ve not alırlarmış. Âlim bu durumu görünce gururlanmaya başlamış. Böyle bir anında bir sayfayı çevirince şöyle bir âyetle karşılaşır: ‘Çok gururlanma seni kelp yaparım’. Bunun üzerine âlim köyü terk eder, köy de zamanla viran hale gelir.” (Seyidoğlu, 2005: 191)

Sahip olduğu ilmin cazibesine kapılan âlim, gururuna yenik düşünce, onun bu davranışına cevap, Kur’an-ı Kerim’deki bir ayetle verilir. Âlim gururunun neden olduğu büyükleme ile sınırları ihlal eder. Bu nedenle köpek yapılarak insanlardan aşağı bir seviyeye atılmakla tehdit edilir. Âlim, gördüğü bu sözlerin etkisi ile köyü terk eder. Ancak neden olduğu uğursuzluğu köyde bırakır. Köy de bu durumdan dolayı eski halinden uzaklaşarak virane, yaşanmaz bir hale gelir.

Eski, yıkık dökük şehirlerin yok olmalarının nedenleri efsanelerde bir tabunun çiğnenmesi olarak görülür. Bir zamanlar çok canlı bir yer olan köy, âlimin hatası sonucu artık yaşam kaynağı olmaktan çıkar. Bir kişinin yapmış olduğu hata tüm topluma mal olur. Tabuların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezalar toplumun her kesimini etkiler. Bu nedenle, tabular, sadece bireyler için değil, tüm toplum için geçerlidir. Toplumun tabular karşısında bir otokontrol sistemi olmalıdır. Böylece her birey tabuların ciddiyetini kavrar. Tabuların nesilden nesile aktarılması bu otokontrolün sistematik bir hale dönüşmesini sağlar.

Akdağ Köyü efsanesindeki anlatılan olay, toplumun yaşam karşısındaki takınması gereken tutumu öğretir. Eğer yasaklar çiğnenirse, yaşam alanlarının nasıl yok olabileceği anlatılır. Efsaneler bu aşamada toplumsal birlikteliği sağlayan unsurlar olarak da aktif işlev sahibi anlatılardır.

Efsanede gururuna yenik düşerek tabuyu çiğneyen âlim ise bir gölge arketipidir. Gururlanma ve büyükleme, insanın egosunun kendisini esir almasına sebebiyet verir. Bu aşamada kişi çevresiyle olan ilişkisinde başka varlık alanlarına saygı duymayan ve sınırları ihlal eden bir gölge arketipine dönüşür. Âlimin temsil ettiği değerler, halk bilgisi yaratmalarında yüceltilmez, aksine her türlü tenkide ve cezalandırmaya maruz kalır. Bu sayede anlatım esasına dayalı türlerin öz kavramını oluşturan ülkü değerlere sahip olmanın önemi korunmuş ve gelecek nesillere aktarılmış olunur. Gölge arketipi iç dünyamızın karanlık dünyasından çıkararak yansıma imkânı bulduğu bu anlatılarda, eleştirel süzgeçten

geçerek, olumlu kodlar ile tekrar bize geri döner. Bu efsanede de gururlanmanın ve büyüklenmenin ne kadar kötü bir davranış olduğu gölge arketipinin yansımada aktarılır.

Sonuç

Halk bilgisi yaratmaları, ortak değerler olan arketiplerin, semboller aracılığı ile yansıma imkânı bulduğu anlatılardır. Bu sembollerden birisi olan gölge arketipleri efsanelerde yansıma imkânı bulur. Gölge arketipleri, efsanelerin temel ülkü değerlerinin aksi bir tutum içerisinde yer alırlar. Bu nedenle gölge arketiplerinin şahsında asıl mücadele kavramlar düzeyinde yaşanmaktadır. Bu mücadelenin sonucunda ise saygı, verilen sözde durma gibi ülkü değerlerin galip geldiği, gölge arketipinin temsil ettiği karşıt değerlerin ise cezalandırıldığı görülmektedir.

Efsanelerde tabuları çiğneyen kişiler, bilinçaltımızın karanlık yönünü oluşturan özelliklerin yansıtıldığı kişilerdir. Bu nedenle tabuları çiğneyen karakterlerin gölge arketipleri olduğu görülür. İnsan için kutsal olan tabuları da olumsuzlanan karakterler çiğnemek suretiyle verilmek istenen mesaj efsanede kendisine yer bulur. Cimrilik, verilen sözden dönme, kötü söz konuşmak vb, davranışlar insan olarak dışladığımız durumlar olarak gölge arketiplerinin çiğnediği tabularda dikkat çeken özelliklerdir.

Efsanelerde tabuları gölge arketiplerine çiğnetmek aslında kendimizle yüzleşmemizdir. Bilinçaltımızın derinliklerine atmaya çalıştığımız bu olumsuz özellikler, efsanelerde yansıtılarak, birer ayna gibi insanlığın kendisini yani bilinçaltını seyretmesini sağlar. Kendisi ile yüzleşen, zaaflarını bilen insan ise daha güçlü ve sağlıklı bir şekilde hayatına devam eder.

Efsanelerdeki tabuların toplumsal düzeni sağlamayı amaçladığı da görülür. Toplumsal düzen bir toplumun geçmişten getirdiği tüm değerleri geleceğe aktarabilmesi için oldukça önemlidir. Çünkü toplumun en küçük yapı taşı olan birey bu düzen içinde toplumun değer yargılarını öğrenir, saygı duyar, korur ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. İşte bu aşamada toplumun etrafında değerler dizgesi oluşturduğu unsurları koruma görevi tabulara düşer. Tabular efsanelerde yatay boyutta toplumun değer yargılarının maddi boyutuyla korunmasını, dikey boyutta ise toplumun kültürel, tarihsel ve inançsal bağlarına tutunmasını sağlar.

Kaynakça

- Adler, A. (2010), *İnsanı Tanıma Sanatı* (Çev. Kâmuran Şipal), Say Yayınları, Ankara.
- Altınkaynak, E. (1999), *Anlatım Esasına Dayalı Metinler Ve Din*, Bizim Gençlik Yay., Nu: 38, Giresun.
- Bachelard, G. (2006), *Su Ve Düşler*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- Ergun, P. (2011), “Bebekleri Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, S.133–146.
- Ergöz, R. (2014), *Anadolu Efsanelerinde Yasaklar Ve Cezalar*, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.
- Fordham, F. (2001), *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (Çev. A. Yakıner), Say Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2012), *Totem Ve Tabu* (Çev.Kâmuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul.
- Gökeri, A. İ. (1979), *Arketiplere Dayanan Yeni İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz Ve Türk Edebiyatlarında Bazı Romans Ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Jung, C. G. (1997), *Bilinç Ve Bilinçaltının İşlevi* (Çev. Evren Büyükinal), Say Yayınları, İstanbul.

- Kalafat, Y. (2010), *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, R. (1998), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu”, Türk Kültürü, S.418, Ankara.
- Korkmaz, R. (2000), “Fenomenolojik Açıdan Tepegöz Yorumu”, Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (18-20 Mart 1999),S. 221-226, Elazığ.
- Mengüşoğlu, T. (1976) *Fenomenoloji Ve Nicolai Hartmann*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Ögel, B. (1989), *Türk Mitolojisi*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Roux J. (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (1980), *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dizisi Yayınları: 29, Halk Edebiyatı Dizisi:5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2011), *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Seyidoğlu, B. (2005), *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Şayhan, F. (2018), “Kuşatılan Ben’in Biliş Düzeyi Yorumu: Yüce Birey Bağlamında Yunus”, Akademi Halkbilimi Dergisi, 2018, Cilt: 11, Sayı: 21, 69-77.
- Şayhan, F. (2018), “Altay Türklerinin Su Kültünün Mitsel Okuması”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 87: 83-100.
- Tunalı, İ., (2002), *Sanat Ontolojisi*, İnkılâp Yay., İstanbul.